

**LEZING BIJ GELEGENHEID VAN DE OPENING VAN DE TENTOONSTELLING
'AARTSBISSCHOP TEGENOVER AARTSVIJAND'
IN HET TITUS BRANDSMA MUSEUM TE BOLSWARD
OP 12 APRIL 2018**

In 1936 werd Jan de Jong de opvolger van Johannes Jansen die slechts 6 jaar de zetel van Utrecht had bezet en van wie hij één jaar de coadjutor was geweest. De Amelander Jan de Jong had gestudeerd in Rome en was vanaf 1914 professor kerkgeschiedenis op het grootseminarie Rijsenburg geweest en later (vanaf 1931) ook president. Zijn *Handboek der Kerkgeschiedenis* werd verplichte kost op de priesteropleidingen en werd in menig pastoorsbibliotheek aangetroffen.

Het nazisme speelde een steeds dominantere rol in de Europese verhoudingen, en de gevolgen van de rassenpolitiek waren ook in Nederland voelbaar. Joden zochten hun heil o.a. in Nederland, op de vlucht voor vervolging. De oorlogsindustrie begon in Duitsland op volle kracht te werken om vanaf 1939 over Europa een wereldoorlog te ontketenen.

Aartsbisschop Jan de Jong gaf leiding aan de vijf Nederlandse bisschoppen en aan de Nederlandse Katholieke Kerk. Hij was zondermeer de krachtigste persoonlijkheid van het bisschoppencollege. Bovendien was hij ook fysiek een man van statuur.

Voor deze inleiding waren er eigenlijk drie biografieën beschikbaar:

- HENK AUKES, *Kardinaal De Jong*, 1956; die ook een biografie schreef van Titus Brandsma – als man van Friese ouders moet Aukes zich met Jan de Jong en met Titus Brandsma verwant hebben gevoeld; hij overleed trouwens in de Bloemkamp in Bolsward en werd in Sneek begraven in 1999;
- TON VAN SCHAİK, *Aartsbisschop in oorlogstijd*, 1996;
- HENK VAN OSCH, *Verzetsheld en conservator. Heldhaftig en behoudend*, 2016.

Ik had de beschikking over de oudste – ongetwijfeld in mijn seminarietijd uit een pastoorsbibliotheek meegenomen – en waarschijnlijk de minst kritische. Als niet-historicus kan ik dat hopelijk maken, en zult u het mij bij de opening van deze tentoonstelling niet euvel duiden.

Al in 1936 spraken de bisschoppen van Nederland zich uit tegen de N.S.B.: “katholieken ‘die deze partij in belangrijke mate steun verlenen’ stellen zich buiten de gemeenschap van hun geloofsgenoten; hun worden voortaan de sacramenten geweigerd.” De bisschoppen namen publiekelijk stelling in een nog vrij land. Tijdens de bezettingstijd kwam de kwestie van het lidmaatschap van de N.S.B. opnieuw aan de orde. Moest men geen rekening houden met ambtenaren of anderen die uit

dwang lid waren geworden? Mocht men het lidmaatschap als zodanig al bestraffen met uitsluiting van de sacramenten? Moralisten en theologen bogen zich over het dilemma. De Jong riep geleerden bij elkaar en organiseerde een soort klein concilie aan de Maliebaan. Aukes schrijft op pag. 295: "Het was een groots en in de grond dramatisch gesprek. Men is het er niet eens geworden en de bisschop dankte de heren, en hij vroeg de beide redacteurs van de Nederlandse Katholieke Stemmen [...] nog te willen blijven. Hij had zijn inzicht bepaald en toen de anderen vertrokken waren vroeg hij de twee achtergeblevenen dat inzicht in een korte concept-verklaring voor de gelovigen te verwerken." Op zondag 26 januari 1941 klonk vanaf de kansel, dat het enkele lidmaatschap reeds in hoge mate ongeoorloofd is.

Dit is slechts een voorbeeld uit de reeks van publieke stellingnames van aartsbisschop Jan de Jong en de overige bisschoppen.

De Jong heeft vanuit zijn positie als aartsbisschop van Utrecht de strijd met de bezetter gevoerd. De nazi's probeerden de Nederlanders voor zich te winnen en ze probeerden allerlei maatschappelijke en aan de kerk gelieerde organisaties in te palmen. Hiertegen heeft De Jong zich verzet. Hij zocht steeds naar mogelijkheden om de katholieken tegen deze invloed te beschermen en ertegen te waarschuwen. Beter de eigen organisatie opheffen dan in handen laten vallen van de bezetter. In deze oorlogstijd heeft hij veel tijd besteed aan dit soort overleg. Samen met een aantal protestantse voormannen heeft hij 17 februari 1942 een gesprek met Seys-Inquart. De oecumene begon al tijdens de oorlog bij de officiële kerkleiders.

De Jong dulde geen inmenging van de bezetter in kerkelijke zaken. Er moest gecollecteerd worden voor Winterhulp. Men zocht middelen om katholieke organisaties hun caritatieve werk te laten voortzetten ondanks het verbod op openbare collectes. In tweede instantie wilde de bezetter zich bemoeien met collectes in de kerk. Die zouden worden toegestaan als men een collecteplan zou overleggen. De Jong was duidelijk: over de collectes in de kerk gaat de kerk, dan maar geen medewerking verleend aan het op zich noodzakelijk werk van Winterhulp.

De kleine pater karmeliet Titus Brandsma was nog zo'n contact met het maatschappelijke veld dat een rol speelde. Vanaf 1935 was pater Brandsma geestelijk adviseur van de R.K. Journalistenvereniging. Tegen het einde van het eerste oorlogsjaar wordt op last van de bezetter deze vereniging opgeheven. Brandsma was ook censor van De Gelderlander. Het ging om de plaatsing van advertenties van de N.S.B. en haar mantelorganisaties. De krant weigerde. Een telex-oekaze vanuit Den Haag luidde dat het de Nederlandse pers niet was toegestaan bepaalde advertenties op principiële gronden ter plaatsing te weigeren. De Jong wilde ook op het terrein van de journalistiek de Nederlandse bevolking beschermen en hij zocht contact met de voornaamste directeurs en hoofdredacteurs. Hij wilde hen aanvankelijk naar de Maliebaan roepen, maar koos een andere weg. Titus Brandsma moest hem komen

adviseren. En zo zat op 30 december 1941 de ene Noorderling tegenover de andere. Het plan om een rondreis te maken langs de kranten om het standpunt van de aartsbisschop toe te lichten kwam van Titus. "Doet u dat niet", had de aartsbisschop gezegd, "laat het van mij uitgaan, de bisschoppen hebben een brede rug." Dat is inderdaad waar gebleken, de bisschoppen zijn nooit door de Duitsers opgepakt. Titus begon aan zijn rondreis, bezocht de vier andere bisschoppen en 14 dagbladen. De afloop is bekend.

De Jong beseftte dat zijn openbare stellingname mensenlevens zou kunnen kosten. Het waren dilemma's. Het kan niet anders of dit heeft hem bezwaard. Paus Pius XII is anders met deze dilemma's omgegaan. Daarvoor zijn het ook dilemma's. Achteraf is het gemakkelijker oordelen. Op het moment dat je ervoor staat, moet je een keuze maken. Hoe die uitpakt en hoe die later wordt gewaardeerd of niet gewaardeerd, speelt op dat moment geen rol. Je maakt de keuze die je op dat moment het beste lijkt. Je doet het samen met anderen, je vraag advies. Maar een bisschop maakt ook zelf een keuze. Dat heeft De Jong gedaan, en we waarderen hem en zijn trots op hem.

Hij had als wapenspreuk *Dominus mihi adjutor*. Dat was een vrome spreuk. We zullen hem echter vooral herinneren met de spreuk die ontleend is woorden van Petrus en Johannes ten overstaan van de Joodse overheid in Hand 4,20: *non possumus non loqui*.

Ik feliciteer het Titus Brandsma Museum met deze tentoonstelling en hoop dat vele bezoekers een inblik krijgen in het leven van deze Amelander en deze Fries.

+ dr. C.F.M. van den Hout
bisschop van Groningen - Leeuwarden